

LEONARDO PADURA

**Čovek koji
je voleo
pre**

Prevele sa šanskog
Ljiljana Popović Anđić i Dragana Bajić

Laguna

Naslov originala

Leonardo Padura

EL HOMBRE QUE AMABA A LOS PEROS

Copyright © Leonardo Padura Fuentes 2009

Published by arrangement with Tuesquets Editores, S.A.,
Barcelona, Spain, and Agentia Literara Livia Stoia.

Portret Trockog na koricama © Annenkov, 1922

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kolo II, knjiga 4

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Nakon trideset godina,
za Luciju*

SADRŽAJ

Prvi deo	13
Drugi deo	271
Treći deo: Apokalipsa	541
Reči zahvalnosti	623

Trideset godina kasnije, još uvek, za Lusiju
To se dogodilo kad su se samo mrtvi osmehivali,
radosni zato što su napokon sebi našli počinka...

Ana Ahmatova, *Rekvijem*

Život je [...] prostraniji od istorije.

Gregorio Marañon, *Istorija jedne ozlojeđenosti*

London, 22. avgusta 1940. (TASS) – Londonski radio danas je saopštio: „U jednoj bolnici u Sijudad Meksiku umro je Lav Trocki od posledica frakture lobanje nastale u atentatu koji je prethodnog dana izvršila osoba iz njegovog najbližeg okruženja.“

Leandro Sanćes Salasar: On nije bio nepoverljiv?

Uhapšenik: Nije.

L. S. S.: Zar niste pomislili da je bio nemoćan starac i da postupate sasvim kukavički?

U.: Ja nisam ništa mislio.

L. S. S.: Sa mesta na kome je hranio zečeve otišli ste pešice, o čemu ste razgovarali?

U.: Ne sećam se da li je nešto govorio ili ne.

L. S. S.: Zar nije video kad si uzeo pijuk?

U.: Nije.

L. S. S.: Neposredno pošto si mu zadao udarac, šta je taj gospodin uradio?

U.: Poskočio je kao sumanut, kriknuo kao lud, zvuk njegovog krika pamtiću celoga života.

L. S. S.: Kaži, da vidimo kako je to bilo.

U.: A.....a.....a.....ah! Ali vrlo glasno.

(Iz saslušanja kome je pukovnik Leandro Sanćes Salasar, šef tajne službe Savezne oblasti Meksiko, podvrgao Žaka Mornara Vandendreša, ili Frenka Džeksona, osumnjičenog za ubistvo Lava Trockog u noći između petka 23. i subote 24. avgusta 1940.)

PRVI DEO

Havana, 2004.

– U miru počivaj – bile su poslednje sveštenikove reči.

Ako je ova izrabljena rečenica, bestidno teatralna u ustima te ličnosti, ikad imala smisla, bilo je to upravo tada, dok su grobari nehajno vešto spuštali Anin kovčeg u otvorenu raku. Izvesnost da život može da bude najgori pakao i da je tim spuštanjem zauvek iščezavao balast straha i bola obuzela me je kao jedno olakšanje i pomislio sam da sam možda pozavideo svojoj ženi na konačnom prelasku u muk jer biti mrtav, potpuno i uistinu mrtav, za neke može biti nešto najsličnije blagosiljanju onog Boga s kojim je Ana, bez mnogo uspeha, pokušavala da me poveže u poslednjim godinama svog tegobnog života.

Čim su grobari namakli ploču i na kamenu površinu počeli da postavljaju vence cveća koje su u rukama držali prijatelji, okrenuo sam se i udaljio u nameri da uteknem novim tapšanjima po ramenu i uobičajenim izjavama saučešća koje se uvek osećamo obaveznim da izrazimo. Zato što su u tom času sve reči sveta bile suviše: samo je sveštenikov uobičajeni obrazac imao smisla i ja nisam hteo da ga propustim. *Počivanje i mir*: ono što je Ana napokon dobila i za čim sam i sâm vapio.

Kad sam seo u pontijak da sačekam Danijelov dolazak, shvatio sam da samo što se nisam onesvestio i bio sam ubeđen da ako

me prijatelj ne odvede s groblja, neću biti u stanju da pronađem izlaz u život. Septembarsko sunce pržilo je krov kola, ali nisam bio u stanju da se pomerim. S malo preostale snage sklopio sam oči da obuzdam vrtoglavicu od izgubljenosti i zamora dok sam osećao kako mi kisele izlučevine znoja padaju s kapaka i obraza, teku mi ispod pazuha, sa vrata, s ruku, natapaju mi leđa usijana od plastičnog sedišta i pretvaraju se u topli mlaz koji se niz noge sliva u ponor tražeći zdenac cipela. Pomislio sam da su to smrdljivo znojenje i beskrajni zamor možda uvod u moj molekularni raspad, ili bar infarkt koji će me ubrzo ubiti, pa mi se učinilo da bi obe stvari mogle da budu laka, čak poželjna rešenja, mada iskreno rečeno nepravedna: nisam imao prava da nateram prijatelje da podnesu dve sahrane za tri dana.

– Ivane, je l' ti loše? – trglo me je Danijevo pitanje dok je provirivao kroz prozor. – Bokte, vidi kako se znojiš...

– Hoću da odem odavde... Al' ne znam kako, jebote...

– Evo idemo, ortak, ne brini. Sačekaj malo, da ovim grobarima dam neki dinar ... – rekao je i iz tih prijateljevih reči do mene je dopro vidljiv osećaj stvarnosti i života, što mi je delovalo čudno, krajnje daleko.

Ponovo sam sklopio oči i sedeo nepomičan, znojeći se sve dok kola nisu krenula. Tek kad sam osetio svežinu vazduha koji je ulazio kroz prozor, usudio sam se da podignem kapke. Pre nego što smo izašli sa groblja, video sam poslednje nizove grobova i grobnica načetih vrelinom sunca, nepogodama i zaboravom, mrtvih kao i njihovi stanari, pa sam se (s razlogom ili bez ikakvog razloga da to učinim baš u tom trenutku) ponovo zapitao zašto su neki udaljeni naučnici od tolikih drugih mogućnosti izabrali upravo moje ime da krste ono što će te sezone postati deveta tropska oluja.

Mada sam dotad u životu već naučio (bolje rečeno naučili su me, i to ne baš na najlepši način) da ne verujem u slučajnosti, bilo je suviše podudarnosti koje su meteorologe navele, nekoliko meseci unapred, da odluče da će tu oluju nazvati Ivan (ime koje počinje devetim slovom kastiljanske abecede, muškog roda i nikada ranije upotrebljeno u te svrhe). Zametak budućeg Ivana začet

je kao skup zloslutnih oblaka u blizini Zelenortskih Ostrva, no tek nekoliko dana potom, već kršten i pretvoren u pravi-pravcati uragan, pojaviće se na Karibima da nas smesti usred svog proždrljivog oka... Videćete već zašto mislim da imam razloga napretek da poverujem kako je samo neki uvrnuti slučaj mogao da odluči da taj ciklon, jedan od najžešćih u istoriji, ponese moje ime upravo u trenutku kada se mom životu bližio drugi uragan.

Premda smo Ana i ja odavno – možda suviše dugo – znali da joj je suđen kraj, te mnoge godine tokom kojih smo vukli njene bolesti navikle su nas da s njima živimo. Ali saznanje da se njena osteoporoza (verovatno izazvana avitaminoznim polineuritisom otkrivenim u najtežim godinama krize devedesetih) na kraju razvila u rak kostiju suočilo nas je s činjenicom o bliskom raspletu, a mene sa mračnim zaključkom da je samo neki uvrnuti naum mogao da se pobrine da mi ženin život izjeda baš ta bolest.

Od početka godine Ani se ubrzano pogoršavalo stanje iako je sredinom jula, tri meseca posle konačne dijagnoze, započela njena završna agonija. Mada je Žizela, Anina sestra, često dolazila da mi pomaže, praktično sam morao da prestanem da radim kako bih se brinuo o ženi, a te mesece smo preživeli zahvaljujući podršci prijatelja kao što su Dani, Anselmo ili doktor Frenk, koji su često svraćali u naš mali stan u četvrti Loton da nam za pojačanu ishranu donesu ponešto što su odvojili iz mršave nabavke do koje su za sopstveni opstanak uspevali da dođu najkrivudavijim putevima. Dani se takođe često nudio da mi pomogne oko Ane, ali ja sam odbio taj njegov gest jer bol i jad spadaju u ono malo stvari kojih bude najviše kad se podele.

Slika onoga što smo proživljavali među ispucalim zidovima našeg stana bila je obeshrabrujuća koliko se samo može zamisliti, iako je pod tim okolnostima najgora bila čudna snaga kojom se Anino skrhamo telo uhvatilo za život, čak i protivno volji njegove gospodarice.

Prvih dana septembra, kada je uragan Ivan, već u svojoj punoj snazi, okončavao prelaz preko Atlantika i približavao se ostrvu Grenada, Ana je doživela neočekivan period bistrine uma i

nepredviđenog popuštanja bolova. Kako smo njenom odlukom odbacili odlazak u bolnicu, bolničarka iz susedstva i naš prijatelj Frenk brinuli su se da joj daju infuzije i doze morfina koje su je održavale u isprekidanoj obamrlosti. Kada je video takav odgovor organizma, Frenk me je upozorio da je to kraj i preporučio mi da bolesnici dajem samo hranu koju sama traži, da ne insistiram na infuzijama i da joj, kad god se ne žali na bolove, ukinem narkotik kako bih joj poklonio nekoliko poslednjih dana pri zdravom razumu. Onda se, kao da joj se život vratio u normalu, Ana s nekoliko slomljenih kostiju i širom otvorenih očiju ponovo zainteresovala za svet oko sebe. Uz upaljeni televizor i radio, pažnju je opsesivno vezala za putanju uragana koji je otpočeo svoju smrtonosnu igru pustošeći ostrvo Grenadu, gde je ostavio više od dvadeset mrtvih. Tih dana žena mi je u više navrata održala predavanje o osobinama ciklona, jednog od najjačih koje pamte meteorološke hronike, i njegovu preteranu silinu pripisala klimatskim promenama na planeti, menjanju prirode koje bi moglo dođe glave ljudskom rodu ako se ne preduzmu potrebne mere, rekla mi je potpuno u to ubeđena. Saznanje da moja žena na samrtni misli o budućnosti drugih bilo je bol pridodat onom koji me je već preplavljivao.

Dok se nevreme približavalo Jamajci, sa jasnim naznakama potonjeg prodora sa istoka Kube, Ana je doživljavala neku vrstu meteorološkog uzbuđenja koje ju je držalo u stalnoj budnosti, napetosti kojoj je izmicala tek kada bi je na dva-tri sata ophrvao san. Sva njena očekivanja bila su vezana za Ivanov pohod sa brojem mrtvih koje je za sobom ostavljao (jedan na Trinidadu, petoro u Venecueli, još jedan u Kolumbiji, opet petoro u Dominikani, petnaestoro na Jamajci, sabirala je uz pomoć svojih iskrivljenih prstiju), a naročito za predviđanje onoga što će uništiti ako stigne na Kubu iz bilo kog mesta obeleženog u krivulji mogućih putanja koje su predvideli stručnjaci. Ana je živela u nekoj vrsti kosmičke komunikacije, na vrhuncu simbiotskog susticanja dvaju organizma koji su znali da su osuđeni da u roku od svega nekoliko dana sami sebe progutaju, pa mi je čak palo na um da je od bolesti i

narkotika poludela. Pomislio sam i da ću, ako uragan ne prođe brzo i Ana se ne smiri, na kraju poludeti ja.

Najkritičnija faza za Anu, a logično i za svakog stanovnika ostrva, počela je kada je Ivan, sa vetrovima koji su dostizali oko dvesta pedeset kilometara na sat, počeo da se šeta po morima južno od Kube. Ciklon se kretao s nehajnom nadmenošću, kao da krajnje izopačeno bira mesto gde će neizbežno okrenuti prema severu i zemlju preseći nadvoje ostavljajući ogromnu utrinu ruševina i smrti. S prigušenom uzdržanošću, čula prikovanih za radio i televizor u boji koji nam je pozajmio komšija, s Biblijom nadohvat jedne ruke i našim psom Varkom kraj druge, Ana je plakala, smejala se, proklinjala i molila se neprimerenom snagom. U takvom stanju je izdržala duže od četrdeset osam sati, posmatrajući tajnovito Ivanovo napredovanje, kao da su joj misli i molitve bile neophodne da uragan drži što dalje od ostrva, zaustavljen na onoj gotovo neverovatnoj zapadnoj putanji s koje nikako da skrene na sever i opustoši zemlju, kako je predviđala svaka istorijska, atmosferska i planetarna logika.

Dvanaestog septembra uveče, kada su informacije sa satelita i radara i jednodušno iskustvo svetskih meteorologa sa sigurnošću tvrdili da će se Ivan pramcem okrenuti na sever i sa svojim udarima kao probojcima, džinovskim talasima i naletima kiše naslađivati se u konačnom rušenju Havane, Ana je zatražila da sa zida skienem nagrizeni krst od tamnog drveta koji mi je dvadeset sedam godina ranije poklonilo more (brodolomnički krst) i da ga stavim u podnožje kreveta. Zatim me je zamolila da joj spremim vruću čokoladu i nekoliko kriški prepečenog hleba s puterom. Ako se desi ono što mora da se desi, to će biti njena poslednja večera jer oštećena tavanica našeg stana neće izdržati silu uragana, a ona je, suvišno je reći, odbijala da se makne odande. Kad je popila čokoladu i gricnula malo hleba, Ana mi je zatražila da brodolomnički krst položim kraj nje, pa je počela da se moli, očiju uprtih u tavanicu i drvene potpornje koji su joj obezbeđivali ravnotežu, a možda joj se mašta bavila i stvaranjem slika apokalipse koja je vrebala grad.

Ujutru 14. septembra meteorolozi su najavili čudo: Ivan je na kraju skrenuo na sever, ali toliko zapadno od predviđenog područja da je jedva okrznuo najzapadniji deo ostrva ne nanevši veću štetu. Uragan se naizgled sažalio zbog svih nedaća koje su nam se već nakupile, pa nas je ostavio po strani, uveren da bi njegovim prolaskom kroz zemlju providenje preteralo. Iscrpljena od tolike molitve, želuca upropašćenog od nedostatka hrane, ali zadovoljna onim što je smatrala ličnom pobedom, Ana je zaspala pošto je čula potvrdu tog kosmičkog hira i u njenom krivljenju usana koje je postalo uobičajeno obrazovalo se nešto umnogome nalik osmehu. Anino disanje, danima kao dahtanje, ponovo se umirilo, što je uz milovanje Varkove dlake još dva dana bilo jedini znak da je još živa.

Šesnaestog septembra predveče, dok je uragan počinjao da slabiti na američkoj teritoriji i da mu vetrovi gube već smanjenu snagu, Ana je prestala da miluje psa i nekoliko minuta kasnije prestala i da diše. Najzad je počinula, želim da verujem u večnom miru.

Kad dođe vreme, shvatićete zašto ova priča, koja nije priča o mom životu, mada je i to, počinje kako počinje. Iako još ne znate ko sam, niti imate predstavu o tome šta ću vam ispričati, možda ste nešto već razumeli: Ana je za mene bila veoma važna osoba. Toliko da u velikoj meri ova priča zbog nje i postoji, crno na belo, hoću da kažem.

Ana se našla na mom putu u jednom od onih tako čestih trenutaka kad sam se ja klatio na rubu provalije. Veličanstveni Sovjetski Savez već je roptao na samrti, a na nas su se obrušile munje krize koja će devedesetih godina opustošiti zemlju. Kako se moglo predvideti, jedna od prvih posledica nacionalne propasti, zbog nedostatka papira, mastila i struje, bila je gašenje veterinarskog časopisa u kome sam od pamtiveka radio kao korektor. Kao i desetine zaposlenih u štampi, od grafičara do šefova redakcija, završio sam u zanatskoj radionici gde je trebalo da se posvetimo izradi makramea i ukrasa od lakiranog semenja koje niko, to su

svi znali, niti će moći niti će hteti da kupi. Posle tri dana na novom i beskorisnom odredištu, čak se i ne udostojivši da dam otkaz, pobeo sam iz te košnice s pobesnelim i osujećenim pčelama i, zahvaljujući prijateljima veterinarima čije sam tekstove toliko puta pregledao i iznova pisao, nedugo zatim počeo sam da radim kao neka vrsta pomoćnika za sve i svašta u tada takođe vrlo siromašnoj Veterinarskoj školi Univerziteta u Havani.

Ponekad sam toliko preterano podozriv da čak pomišljam nije li sav onaj splet svetskih, nacionalnih i ličnih odluka (pričalo se čak i o „kraju istorije“, baš kad smo mi počeli da stičemo predstavu o tome šta je to bila istorija dvadesetog veka) imao za cilj jedino to da baš ja jednog kišnog popodneva primim očajnu i skroz pokislu devojkicu sa raščupanom pudlicom na rukama, koja je došla u kliniku i preklinjala me da joj spasem psa obolelog od vezanih creva. Kako je prošlo četiri i lekari već behu pobjegli, objasnio sam devojci (i ona i pas drhtali su od hladnoće, i dok sam ih gledao, osetio sam da mi je glas zapeo u grlu) da ne može ništa da se uradi. Onda je udarila u plač: pas joj umire, rekla mi je, dva veterinara koja su ga pregledala nisu imala anesteziju da ga operišu, a pošto u gradu nije bilo autobusa, došla je pešice po kiši noseći psa iz Stare Havane i ja *moram* nešto da učinim, za ime Boga. Nešto? Još se pitam kako je moguće da sam se usudio, ili da li sam u stvari želeo da se usudim, ali kad sam devojci objasnio da nisam veterinar i tražio joj da napiše svoj zahtev na papiru i potpiše ga, oslobađajući me svake odgovornosti, Tato je na samrti postao moj prvi hirurški pacijent. Ako je Bog kog je devojkica prizivala ikada odlučio da zaštititi nekog psa, mora da je to bilo tog popodneva jer je operacija o kojoj sam toliko čitao i toliko puta je gledao, u praksi postigla uspeh...

Zavisi kako se uzme, Ana je bila žena koja mi je bila najpotrebnija ili ona koja mi je u tom trenutku najmanje odgovarala: petnaest godina mlađa od mene, premalo zahtevna u materijalnom pogledu, užasna i rastrošna kao kuvarica, strasna ljubiteljka pasa i obdarena neobičnim osećajem za stvarnost koji ju je vodio od najluđih ideja do najčvršćih i najrazumnijih odluka. Od početka

naše veze umela je da me navede na osećaj da je već godinama tražim. Zbog toga se nisam mnogo začudio kada je posle nekoliko nedelja spokojnih i vrlo zadovoljavajućih seksualnih odnosa započelih prvog dana kada sam otišao u kuću gde je Ana stanovala sa drugaricom da Tatu dam infuziju, devojka natrpala svoje stvari u dva ranca i sa otkazanom knjižicom za snabdevanje, kutijom knjiga i svojom gotovo oporavljenom pudlicom, smestila se u moj vlažni stan već ispucalih zidova u Lotonu.

Ophrvani glađu, nestancima struje, obezvređivanjem plata i saobraćajnim zastojima – među mnogim drugim nedaćama – Ana i ja smo prolazili kroz period ushićenosti. Naša mršavost, pojačana dugim vožnjama na kineskim biciklima koje su nam prodali na radnim mestima, pretvorila nas je u gotovo vazdušasta bića, neku novu vrstu mutanata ipak kadrih da se poslednjim snagama posvete vođenju ljubavi, satima razgovara i čitanju kao da nam je smrt za vratom – Ana poezije, ja, posle dužeg vremena, opet romana. To su bile nekako nestvarne godine, proživljene u mračnoj i sporoj, uvek toploj zemlji koja je svakog dana propadala iako nije završila u pećinama prvobitne zajednice koja nas je vrebala. Ali bile su to i godine u kojima ni najrazornija oskudica nije uspevala da pobedi radost koju je u Ani i meni pobuđivalo to što živimo jedno pored drugog, kao brodolomnici koji se međusobno vežu da bi se zajedno spasli ili zajedno stradali.

Izuzev gladi i svakovrsnih materijalnih oskudica koje su nas šibale – iako smo ih među nama smatrali spoljnim i neizbežnim, pa stoga i stranim – jedini tužni događaji u ličnom životu u tom periodu bili su otkriće avitaminoznog polineuritisa kod Ane i kasnije Tatova smrt kad je već imao šesnaest godina. Odlazak pudlice toliko je pogodio moju ženu da sam nekoliko nedelja kasnije pokušao da olakšam to stanje tako što sam sa ulice doneo štene zaraženo šugom, koje je Ana odmah prozvala Varko zato što se vešto sakrivao i posvetila se njegovom lečenju i hranjenju onim što smo uspevali da odvojimo od naših oskudnih obroka za preživljavanje.

Ana i ja smo dostigli stepen prožimanja do srži, pa sam jedne vrele noći kad je isključena struja, jedva utolivši glad i uznemiren

(kako je moguće da je ta prokleta vrućina uvek tu i da čak i mesec sija slabije nego pre?), kao da samo vršim neku prirodnu potrebu, počeo da joj pričam o susretima koje sam četrnaest godina ranije imao s onom osobom koju sam od prvog dana uvek zvao „čovek koji je voleo pse“. Do te noći, kad sam gotovo bez uvoda, iznebuha rešio da Ani ispričam tu priču, nikad nikom nisam otkrio o čemu smo razgovarali taj čovek i ja, a još manje svoju želju, tokom svih tih godina odlaganu, potiskivanu i često zaboravljenu, da napišem priču koju mi je poverio. Da bi imala bolju predstavu o tome kako je na mene uticala blizina te osobe i šokantna priča o mržnji, prevari i smrti koju mi je preneo, čak sam joj dao da pročita neke zabeleške koje iz svog tadašnjeg neznanja i gotovo protiv volje nisam mogao da prestanem da zapisujem. Čim ih je pročitala, Ana se zagledala u mene sve dok težina njenih crnih očiju – onih očiju koje su uvek izgledale kao najživlji deo njenog tela – nije počela da me peče po koži, pa mi je na kraju sa zastrašujućom uverenosti rekla da ne shvata kako je moguće da ja, baš ja, nisam napisao knjigu o toj priči koju mi je sam Bog postavio na put. I gledajući je u oči – one iste oči koje sada jedu crvi – dao sam joj odgovor koji sam toliko puta krio od sebe, ali jedini koji sam, zato što je to bila Ana, mogao da joj dam:

– Nisam je napisao iz straha.

2

Ledena izmaglica gutala je obrise poslednjih kućeraka i karavan je ponovo ušao u vrtlog one teskobne beline, bez oslonca i obzorja. U tom času Lav Davidovič je uspeo da shvati zbog čega stanovnici tog negostoljubivog dela sveta otkad je sveta i veka obožavaju kamen.

Šest dana koliko su policija i prognanici putovali od Alma Ate do Frunzeovog keja, preko ledenih stepa Kirgistana, opkoljeni potpunom belinom u kojoj se gubio pojam o vremenu i udaljenosti, poslužili su mu da otkrije ništavnost svake ljudske gordosti i tačnu razmeru njegove kosmičke beznačajnosti pred suštinskom moći večnog. Sneg koji je u naletima padao s neba s kog su iščezli tragovi sunca i pretio da proguta sve što bi se usudilo da izazove njegovu razornu upornost, pokazao se kao neukrotiva sila kojoj nijedan čovek ne može da se suprotstavi: obično se tada pojava drveta, obrisi planine, ledeni kanjon reke ili obična stena usred stepe pretvaraju u nešto tako izuzetno da postaju predmet divljenja: stanovnici tih dalekih pustinja veličaju kamen jer tvrde da njegova otpornost odražava snagu večno zatvorenu u njegovoj unutrašnjosti, kao plod večne volje. Nekoliko meseci ranije, već u izgnanstvu, Lav Davidovič je pročitao da je mudrac poznat kao Ibn Batuta, a još istočnije pod imenom Šams al Din, svom narodu

otkrio da čin ljubljenja svetog kamena izaziva ohrabrujući duhovni užitak jer u tom času usne osećaju tako prodornu slast da ona stvara želju da nastave da ga zanavek ljube. Zato je, gde god postoji sveti kamen, bilo zabranjeno povesti bitku ili pogubiti neprijatelja jer se morala očuvati čistota nade. Duboka mudrost tog učenja Lavu Davidoviču je bila toliko jasna da se pitao da li revolucija u stvari ima pravo da poremeti iskonski poredak, na svoj način savršen i nepojaman evropskom mozgu obuzetom racionalističkim i kulturnim predrasudama. No na te zemlje već su kročili politički aktivisti poslani iz Moskve, nastojeći da nomadska plemena pretvore u radnike kolhoza, a njihove brdske koze u državno stado, i da Turkmenima, Kazasima, Uzbekima i Kirgizima dokažu da je njihov atavistički običaj obožavanja kamenja ili stepskog drveća antimarksistički stav za žaljenje koga treba da se odreknu u korist napretka čovečanstva sposobnog da shvati da je, na kraju krajeva, kamen samo kamen i da je jedino što se oseti običan fizički dodir kada hladnoća i iscrpljenost progutaju ljudsku snagu i usred ledene pustinje čovek naoružan tek svojom verom pronađe komad stene i prinese ga usnama.

Nedelju dana ranije Lav Davidovič je video kako mu otimaju poslednje kamenove koji su mu još dopuštali da se snađe na uzburkanoj političkoj mapi svoje zemlje. Kasnije će napisati da se tog jutra probudio promrzao i pritisnut lošim predosećajem. Ubeđen da ne podrhtava samo od hladnoće, pokušao je da kontroliše grčeve i uspeo da u mraku nađe rasklimatanu stolicu pretvorenu u noćni stočić. Napipao je naočari, ali od drhtavice je dva puta promašio da stavi metalne drške iza ušiju. Pri mlečnoj svetlosti zimskog svitanja napokon je uspeo da u sobi na zidu nazre kalendar ukrašen slikom nekolicine kamenih mladića Lenjinističkog komsomola, koji su mu nekoliko dana ranije dostavili iz Moskve a da nije saznao ko mu ga je poslao jer su i koverat a možda i pismo pošiljaoca nestali kao i sva njegova prepiska iz poslednjih meseci. Tek u tom času, dok su ga brojčana očiglednost kalendara i hrapavi zid na

kom je visio vraćali u stvarnost, bio je siguran da se probudio s tim nespokojem jer je izgubio pojam o tome gde se nalazi i kad se budi. Zato je osetio opipljivo olakšanje kad je saznao da je 20. januar 1929. i da je u Alma Ati, na škripavom ležaju i da pored njega spava njegova žena Natalija Sedova.

Pokušavajući da ne pomeri slamaricu, napokon se uspravio. Odmah je na kolenima osetio pritisak Majine njuške: keruša mu je poželela dobar dan, a on ju je pomilovao po ušima, gde je našao toplinu i utešni osećaj stvarnosti. Obukavši šinjel od sirovog krzna i sa šalom oko vrata, ispraznio je bešiku u noćni sud i otišao u sobu, istovremeno i kuhinju i trpezariju, već osvetljenu dvema petrolejkama i zagrejanu od peći, a na njoj je počivao samovar koji je pripremio njegov lični tamničar. On je ujutru uvek više voleo kafu, ali već se pomirio s tim da se zadovolji onim što su mu namenili bedne birokrate iz Alma Ate i čuvari iz tajne policije. Seo je za sto, sasvim blizu peći, i iz kineske šolje ispio nekoliko gutljaja tog jakog čaja, suviše zelenog za njegov ukus, dok je Maju milovao po glavi, još uvek i ne sanjajući da će uskoro dobiti najprepredeniju potvrdu da su njegov život, pa čak i smrt, prestali da mu pripadaju.

Bilo je tačno godinu dana otkako su ga prognali u Alma Atu, na kraj azijske Rusije, bliže kineskoj granici nego poslednjoj stanici bilo koje ruske železnice. Zapravo, otkako su on, njegova žena i sin Ljova sišli s kamiona prekrivenog snegom u kom su prešli poslednju deonicu puta ka podmuklo smišljenom mestu deportacije, Lav Davidovič je počeo da očekuje smrt. Bio je uveren, ako kojim čudom preživi malariju i dizenteriju, da će naredba o smaknuću stići pre ili kasnije („Ako umre tako daleko, kad ljudi saznaju, već će odavno biti sahranjen“, nesumnjivo su mislili njegovi neprijatelji). No dok se ne desi to što su čekali, njegovi protivnici su rešili da iskoriste vreme i počeli su da ga uklanjaju iz istorije i pamćenja koji su takođe postali vlasništvo Partije: izdavanje njegovih knjiga prekinuto je upravo kad je stiglo do dvadeset prvog toma, a naporedo je obavljena operacija povlačenja primeraka iz knjižara i biblioteka; u isto vreme njegovo ime, prvo oklevetano, a zatim omalovaženo, počeli su da brišu iz istorijskih nabrajanja,

odavanja počasti, novinskih članaka, pa čak i sa fotografija, sve dok ga nisu naterali da se oseća kao potpuna nula, bezdana rupa u pamćenju. Zato je Lav Davidovič smatrao da ako mu je nešto do tada spasavalo život, onda je to bio strah od potresa koji bi ta odluka mogla da izazove, ukoliko je još uopšte išta moglo da uzdrma savest zemlje izobličene od strahova, dojava i laži. Ali godinu dana obaveznog ćutanja, gomilanje niskih udaraca bez mogućnosti da na njih odgovori, gledanje kako se raspadaju ostaci opozicije koju je vodio, uveriće ga da njegov nestanak svakim danom sve više postaje potreba tog jezovitog klizanja u satrapiju u koju se izrodila Velika proleterska revolucija.

Ta 1928. godina bila je bez sumnje najgora u njegovom životu, mada je preživeo i mnoga druga užasna vremena, u carističkim zatvorima ili bez novaca i skoro bez nade lutajući preko pola Evrope. No pri svakoj obeshrabrujućoj okolnosti održalo ga je uverenje da su sve te žrtve bile neophodne kada se težilo višem dobru revolucije. Radi čega je trebalo da se bori sada kad je revolucija već deset godina na vlasti? Odgovor mu je svakog dana postajao sve jasniji: da bi je izvukao iz izopačavajućeg ponora reakcije koja je nastojala da ubije najlepše ideale ljudske civilizacije. Ali kako? To je i dalje bilo veliko pitanje, a mogući odgovori su mu se susticali u smeši protivrečnosti i mogli su da ga parališu usred njegove neobične borbe skrajnutog komuniste protiv drugih komunista koji su prisvojili revoluciju.

Preko cenzurisanih, pa čak i lažiranih informacija pratio je nedostojno pokretanje procesa ideološke destabilizacije, zamešateljstva donedavno određenih političkih stavova, kojima su ga Staljin i njegovi sledbenici lišavali reči i ideja zlonamernim postupkom prisvajanja istih onih programa zbog kojih je on progonjen dok nije izbačen iz Partije.

Zakupljen tim razmišljanjem, čuo je kako se kućna vrata otvaraju uz ječanje smrznutog drveta i video je kako ulazi vojnik Drajcer, dovlačeći sa sobom oblak hladnog vazduha. Novi starešina čuvara GPU-a* obično je svoj mali ideo u vlasti pokazivao

* Državna politička uprava; na ruskom *Государственное политическое управление*. (Prim. prev.)

upadanjem u kuću ne udostojivši se da pokuca na vrata, kojima su opet oduzeli dostojnost da budu zabravljena. Sa ušankom na glavi i u krznenom šinjelu, policajac je stao da otresa sneg ne usuđujući se da ga pogleda jer je znao da donosi naređenje koje je na celoj teritoriji Sovjetskog Saveza samo jedan čovek bio kadar da smisli, pa još i da naloži njegovo izvršenje.

Tri nedelje ranije vojnik Drajcer stigao je kao neka vrsta kremaljskog crnog glasnika, donoseći nova ograničenja i ultimatum da će, ukoliko u kolonijama deportovanih ne prekine svoju opozicionarsku kampanju, Trocki biti potpuno izolovan od političkog života. Kakvu kampanju ako već mesecima ne može ni da šalje ni da prima pisma? I kakvim mu to novim izolovanjem prete ako nije reč o smrti? Kako bi svoju kontrolu učinio očiglednijom, agent je Lavu Davidoviču i njegovom sinu Lavu Sedovu zabranio da idu u lov, znajući da je po takvom snegu lov nemoguć. Uz to im je i zaplenio puške i municiju da bi pokazao samovolju i moć.

Kada je uspeo da se oslobodi snega popalog po kaputu, Drajcer je prišao samovaru da se posluži čajem. Po zavijanju vetra Lav Davidovič je zaključio da je napolju verovatno najmanje trideset ispod nule i da caruje beskrajni sneg, osim ponekog spasonosnog kamena, što je jedino postojalo u toj proklesoj stepi. Posle prvog gutljaja čaja vojnik Drajcer je napokon progovorio i svojim naglaskom sibirskog medveda rekao mu da ima pismo iz Moskve. Nije mu bilo teško da zamisli da to pismo koje je prošlo kroz poštansku kontrolu može da donese samo najgore vesti, a to mu je potvrdio i detalj da mu se Drajcer prvi put obratio ne oslovivši ga sa „*druže Trocki*“, poslednjom titulom koju je sačuvao prilikom burnog obaranja s vrha vlasti do samoće izgnanstva u koje ga je poslao dodoš Josif Staljin.

Otkako je u julu dobio vest o smrti ćerke Nine, podlegle tuberkulozi, Lav Davidovič je živio u strahu da će se desiti još porodičnih nesreća izazvanih životom ili, sa sve većim strahom je pomišljao, mržnjom. Zina, druga ćerka iz prvog braka, obolela je od živaca, a njen muž Platon Volkov već je, kao i drugi opozicionari, bio u nekom radnom logoru na Arktičkom polarnom krugu.

Sin Ljova je, srećom, bio sa njima, a mladom Serjoži, porodičnom *homo apoliticusu*, bile su strane partijske borbe.

U tom času se začuo glas Natalije Sedove kako pozdravlja sa dobar dan i proklinje hladnoću. Sačekao je da uđe, Maja ju je radosno dočekala, i osetio je da mu se srce stislo: da li bi bio u stanju da Nataši prenese kobnu vest o sudbini voljenog Serjože? Sa šoljom u rukama sela je na stolicu, a on ju je osmotrio: još uvek je lepa žena, pomislio je, kao što će kasnije i napisati. Onda ju je obavestio da imaju pismo iz Moskve i žena se takođe uznemirila.

Drajcer je spustio šolju pored peći da bi pročeprkao po džepovima i pronašao kutiju nepodnošljivih turkestanskih cigareta, pa kao da koristi priliku, zavukao je ruku u unutrašnji džep šinjela, odakle je izvadio žuti koverat. Načas je izgledalo da ima nameru da ga otvori, ali je rešio da ga stavi na sto. Kao da ga ne izjeda nervoza, Lav Davidovič je pogledao u Nataliju, potom u koverat bez marke na kome je stajalo njegovo ime i u jedan čošak prosuo ohlađeni čaj. Pružio je šolju Drajceru, koji je morao da je uzme i ode do samovara da je napuni. Mada je oduvek voleo da bude teatralan, shvatio je da traći svoj glumački dar pred malobrojnom publikom, pa je ne čekajući čaj otvorio koverat. U njemu je bio list otkucan na mašini sa zaglavljem GPU-a, bez datuma slanja. Namestio je naočari i manje od minuta je posvetio čitanju, ali je i dalje ćutao, ovog puta bez želje za teatralnošću: potresen neverovatnom vešću, ostao je bez glasa. Građanin Lav Davidovič Trocki morao je da napusti zemlju u roku od dvadeset četiri sata. Odluka o proterivanju bez naznačenog odredišta doneta je na osnovu novonapisanog člana 58/10, koji može da posluži za sve, mada se u njegovom slučaju, prema tome kako je stajalo na listu, optužuje „da vodi kontrarevolucionarne kampanje koje se sastoje u organizovanju tajne partije neprijateljski raspoložene prema Sovjetima...“. Još uvek ćuteći, pružio je dopis ženi.

Natalija Sedova, s rukama na stolu od grubog drveta, gledala ga je skamenjena od težine odluke koja ih osuđuje ne više da umru od hladnoće u nekom kutku zemlje već da odu putem izgnanstva koje su videli kao mračan oblak. Dvadeset tri godine zajedničkog

života u kojima su delili uspehe i bol, slavu i propast, poslužile su Lavu Davidoviču da u plavim očima pročita ženine misli: zar proteruju vođu koji je 1905. uzdrmao savest zemlje, onoga ko je omogućio pobedu oktobarskog ustanka 1917. i usred haosa stvorio vojsku i spasao revoluciju u godinama imperijalističkih napada i građanskog rata? Zar je izbačen zbog neslaganja s političkom i ekonomskom strategijom?, mislila je. Da nije toliko jadna, ta naredba bi bila smešna.

Ustajući, s poslednjim ostacima ironije upitao je vojnika Drajera ima li predstavu o tome kad i gde će se održati prvi kongres njegove „tajne partije“, ali vesnik mu je samo zatražio da potvrdi prijem saopštenja. Na ivici naređenja Lav Davidovič je dopisao: „Ukaz GPU-a, zločinački po suštini i nezakonit po formi, uručen mi je dana 20. januara 1929“, potpisao ga je brzim potezom i prljavim nožem odsekao taj donji deo. Onda je pogledao ženu, još uvek poraženu, i zamolio je da probudi Ljovu: jedva će stići da pokupe papire i knjige, pa se uputio u sobu u Majinoj pratnji, kao da žuri, iako je zapravo pobegao iz straha da policajac i žena ne vide kako plače od nemoći izazvane poniženjem i lažima.

Doručkovali su u tišini i Lav Davidovič je, kao i uvek, Maji davao mrvice hleba namazanog užeglim puterom koji su im davali. Kasnije će mu Natalija Sedova priznati da je u tom trenutku u njegovim očima, prvi put otkako su se upoznali, videla mračni odsev pomirenosti sa sudbinom, to stanje duha toliko daleko od njegovog držanja godinu dana ranije kada su, s namerom da ga proteraju iz Moskve, četiri čoveka morala da ga nose na železničku stanicu dok on nije prestajao da viče i proklinje grobare revolucije.

U pratnji svoje keruše Davidovič se vratio u sobu, gde je već počeo da priprema kutije da u njih stavi one papire na koje se svela njegova imovina, ali su njemu vredeli koliko i život, pa i više: eseji, proglasi, ratni izveštaji i traktati o miru koji menjaju sudbinu sveta, a pre svega stotine, hiljade pisama koje su potpisivali Lenjin, Plehanov, Roza Luksemburg i toliki drugi boljševici, menjševici, revolucionarni socijalisti među kojima je živio i borio se otkako je

još kao mlado momče osnovao romantični Radnički savez južne Rusije s nejasnom idejom da sruši cara.

Izvesnost poraza pritiskala mu je grudi kao da ga konjsko kopito gnječi i guši. Zbog toga je uzeo filcane kamašne i kaljače i poneo ih u trpezariju, gde je Ljova organizovao arhivu, pa je počeo da se obuva na iznenađenje mladića, koji ga je pitao šta je naumio. Ne odgovorivši, uzeo je šalove obešene iza vrata i u pratnji keruše izašao u jutarnje sivilo na vetar i sneg. Nevreme koje je počelo dva dana ranije kao da nije nameravalo da se stiša i kad ga je zahvatilo, osetio je da mu telo i duša uranjaju u led i maglu, dok mu je vazduh ranjavao kožu na licu. Napravio je nekoliko koraka ka ulici iz koje su se videli poslednji obronci planina Tjen Šan i kao da je zagrlio beli oblak dok se s njim nije stopio. Zviznuo je Maji da dođe i osetio olakšanje kad mu je keruša prišla. Oslanjajući ruku na glavu životinje, primetio je da ga prekriva sneg. Ako ostane još deset-petnaest minuta, pretvoriće se u ledenu gromadu i srce će mu stati iako se utoplio. To bi moglo da bude dobro rešenje, pomislio je. No ako me moji dželati još nisu ubili, neću im olakšati posao. S Majom ispred sebe vratio se nekoliko metara koliko ga je delilo od kućerka: Lav Davidovič je znao da mu je preostalo još života i još metaka za pucanje.

Natalija Sedova, Lav Sedov i Lav Davidovič seli su da popiju poslednji čaj dok su čekali policijsku pratnju koja će ih sprovesti u izgnanstvo. U sobi su kutije s papirima stajale spremne posle odabira kojim su se oslobodili desetina knjiga ocenjenih kao ne posebno potrebnih. Rano ujutru jedan policajac je skupio odbačene tomove i čim ih je izneo iz kolibe, polio ih je benzinom i zapalio.

Drajcer je stigao oko jedanaest. Po običaju je ušao bez kucanja i saopštio im da se put odlaže. Natalija Sedova, uvek zabrinuta za praktične stvari, upitala ga je zašto misli da će nevreme sledećeg dana prestati, a starešina stražara joj je objasnio da je upravo dobio vremenski izveštaj, ali da zna pre svega zato što to može

da nanjuši u vazduhu. Tada je Drajcer ponovo osenio potrebu da pokaže svoju moć i rekao Lavu Davidoviču da keruša Maja ne može da putuje s njima.

Reakcija izgnanika bila je tako žestoka da je policajca iznenadila: Maja je deo porodice, pa će ili ići s njim ili neće ići niko. Drajcer ga je podsetio da više nije u položaju da naređuje niti da preti i Lav Davidovič mu je dao za pravo, ali ga je podsetio da još može da napravi neku glupost koja će okončati stražarevu karijeru i učiniti da ga vrate u Sibir, ali ne u njegovo selo, nego u neki od radnih logora kojim upravlja njegov starešina iz GPU-a. Uvidevši neposredno dejstvo svojih reči, Lav Davidovič je shvatio da je taj čovek pod velikim pritiskom, pa je rešio da dobije partiju bez novih karata: kako je moguće da Sibirac od nekog traži da napusti ruskog hrta? I požalio je što Drajcer nikada nije video kako Maja lovi lisice u ledenoj tundri. Policajac je, provlačeći se kroz vrata koja mu je ovaj otvorio, izvršio čin kojim je pokušao da pokaže ko ima moć: mogu da povedu životinju, ali sami će se brinuti da joj čiste izmet.

Drajcerov sibirski njuh će pogrešiti isto koliko i meteorološka predviđanja, pa nevreme pri kome su napustili Alma Atu ne samo da se nije stižalo već se i pojačavalo kako je autobus odmicao kroz stepu. Posle podne (znao je da je popodne samo zato što je tako pokazivao sat), kad su stigli u selo Košmanbet, utvrdio je da im je trebalo sedam sati da pređu trideset kilometara ravnog puta po ledu.

Sledećeg dana, ljuljajući se po zaleđenom drumu, autobus je uspeo da stigne u klanac planine Kurdaj, ali pokušaj da se traktorom pokrene karavan od sedam automobila kojima će od tog mesta svi putovati bio je krvav i bezuspešan: sedmorica članova policijske pratnje umrli su od hladnoće kao što je uginuo i znatan broj konja. Onda se Drajcer odlučio za sanke kojima će kliziti, ponovo po ravnom putu, još dva dana sve dok nisu ugledali Pišpek, gde su se ukrkali u druge automobile.

Frunzeov kej, sa svojim džamijama i mirisom na ovčiji loj koji se vio iz dimnjaka, prognanima i progoniteljima izgledao je kao slika spasonosne oaze. Prvi put otkako su otišli iz Alma Ate, mogli

su da se okupaju i spavaju u krevetu, bez smradnih bundi od čije težine gotovo nisu mogli da hodaju. U prilog tome da je u bedi svaka sitnica raskošna, Lav Davidovič je čak imao priliku da okusi mirisnu tursku kafu, koju je pio dok nije osetio kako mu lupa srce.

Te večeri, pre nego što će leći, vojnik Igor Drajcer seo je da pije kafu sa porodicom Trocki i obavestio ih da se njegov zadatak na čelu pratnje tu završava. Nekoliko nedelja suživota s tim ružnim Sibircem učinile su, međutim, da se naviknu na njegovo prisustvo među njima, pa mu je zato u času rastanka Lav Davidovič pozeleo sreću i dopustio sebi da ga na nešto podseti: nije važno ko je sekretar Partije. Svededno da li je Lenjin, Staljin, Zinovjev ili on... Ljudi kao Drajcer radili su za zemlju, ne za rukovodioca. Kad ga je saslušao, Drajcer mu je pružio ruku i, iznenadivši ga, rekao da mu je uprkos okolnostima bila čast da ga upozna; no zapravo ga je zanimalo ono kad ga je agent gotovo šapatom obavestio da je, iako je naređenje tačno nalagalo da se spale svi papiri proteranog, on rešio da se spali tek nekoliko knjiga. Jedva da je Lav Davidovič uspeo da shvati tu čudnu informaciju, kad je na prstima osetio sibirski stisak Drajcerove šake, a onda se on okrenuo i izašao u tmini i mećavi.

Sa smenom policijske pratnje, na čije čelo je postavljen agent po imenu Bulanov, deportovani su se ponadali da će se koprena dići i da će saznati kakva im je sudbina dodeljena. Međutim, Bulanov je mogao samo da ih obavesti da će ići posebnim glavnim vozom na liniji za Frunzeov kej, ali da naređenje nije naznačilo kuda. Toliko tajnovitosti, pomislio je Lav Davidovič, moglo je da bude samo posledica straha od malo verovatnih reakcija njegovih desetak pristalica u Moskvi od kojih se još uvek strepelo. Pomislio je i da je cela ta operacija možda još jedna bezglasna predstava smišljena da stvori zbrku i stanje mnjenja kojim se može manipulirati, što je omiljen metod Staljinu, koji je te godine u više navrata pustio glasine o njegovom predstojećem proterivanju, a potom ih je manje-više žustro demantovao, ali su mu poslužile da obznani tu ideju i pripremi konačnu osudu za koju će ljudi čuti tek kad se bude ostvarila.

Tek u mesecima pre proterivanja, dok je preživljavao politički poraz koji je uspeo da mu veže ruke, Lav Davidovič je ozbiljno i sa strahom počeo da vrednuje razmere Staljinove sposobnosti za manipulaciju. Suviše kasno je shvatio da je potcenio pamet bivšeg gruzijskog seminariste i da nije bio u stanju da oceni njegovu genijalnost u spletkarenju, bestidnost s kojom je lagao i lovio u mutnom. Staljin, obrazovan u katakombama ilegalne borbe, izučio je sve oblike uništavanja ispod žita i sad ih je primenjivao za ličnu korist, u potrazi za istim ciljevima zbog kojih ih je ranije koristila boljševistička partija: da osvoji vlast. Način na koji je razoružavao i potiskivao Lava Davidoviča, dok je koristio taštinu i strah ljudi za koje se nikad ne bi pomislilo da su plašljivi i tašti, proračunati zaokreti snaga ka jednom ili drugom polu političkog opsega, bili su remek-delo manipulacije koja je, ne bi li krunisala Gruzinovu pobedu, računala na nepredvidljivo slepilo i ponos njegovog suparnika.

Velika Staljinova pobeda nije bila u tome što je uspeo da ga izbacii iz Partije i sada iz zemlje, već što je glas Trockog pretvorila u otelovljenje unutrašnjeg neprijatelja revolucije, nacionalne stabilnosti i lenjinističkog nasleđa, što ga je prikleštio uz propagandni zid sistema čijem je stvaranju doprineo sam Lav Davidovič i kome, iz nesalomivih načela, nije mogao da se suprotstavi ako je time ugrožavao opstanak tog sistema. Bitka u kojoj od tog trenutka treba da se založi protiv nekih ljudi, protiv jedne frakcije, nikada protiv Ideje. Ali kako se boriti protiv njih ako su ti ljudi prisvojili Ideju i predstavljaju se zemlji i svetu kao samo otelovljenje proleterske revolucije?, počeo je da razmišlja tada i nastaviće da razmišlja posle deportacije.

Kad su za sobom ostavili Frunzeov kej, otpočela je železnička odiseja tog putešestvija. Sneg je nametnuo lagano kretanje staroj engleskoj lokomotivi koja je vukla četiri vagona. U godinama kad je bio na čelu Crvene armije, kada je morao da obilazi zemlju zahvaćenu građanskim ratom, Lav Davidovič je uspeo da

upozna celu mrežu nacionalnih pruga. Prema proračunima, tim specijalnim vozom putovao je dovoljno kilometara da pet i po puta obiđe Zemlju. Zato je, kad su krenuli sa Frunzeovog keja, mogao da zaključi da prolaze azijskim jugom Sovjetskog Saveza, a odredište je moralo da bude Crno more, odakle će ih iz neke luke izvesti iz zemlje. Kuda? Dva dana kasnije, posle kratkog stajanja u jednoj zabitoj stepskoj stanici, Bulanov je došao s veću koja je okončala iščekivanje: telegram poslat iz Moskve javljao je da turska vlada prihvata da ga primi u svojstvu gosta, sa vizom zbog zdravstvenih problema. Kada je čuo vest, izgnanikov nemir se tako sledio kao da putuje nag na krovu voza: od svih mogućih odredišta izgnanstva, Turska Kemal-paše Atatürk nije se nalazila među stvarnim mogućnostima, osim ako su hteli da ga odvedu na gubilište i ukrase mu vrat zamašćenom omčom, jer od pobeđe Oktobarske revolucije južni sused se pretvorio u jednu od baza za belu emigraciju, najnasrtljiviju u odnosu na sovjetski režim, pa je njegovo izručivanje toj zemlji značilo isto što i pustiti zeca pred hajku pasa. Zato je Bulanovu dreknuo da neće ići u Tursku: mogao je da prihvati da ga isteraju iz zemlje koju su ukrali, ali ostatak sveta im nije pripadao, kao ni njegova sudbina.

Kad su se zaustavili u legendarnom Samarkandu, Lav Davidovič je video kako Bulanov i dvojica oficira silaze iz špaskog vagona i nestaju u zgradi nalik na džamiju koja je radila kao stanica: možda ispunjavaju prognanikov zahtev, pa će Moskva isposlovati drugu vizu. Tog dana je počelo teskobno čekanje na ishod savetovanja, a kada je postalo očigledno da će se taj proces otegnuti, voz je produžio više od sat vremena i zaustavio se na sporednom koloseku usred ledene pustinje. Tada je Natalija Sedova zamolila Bulanova, dok čekaju odgovor iz Moskve, da telegrafišu njihovom sinu Sergeju Sedovu i Anji, Ljovinoj supruzi, kako bi se, kao što su im dopustili, s njima sastali na nekoliko dana pre nego što napuste zemlju.

Lav Davidovič nikad neće saznati da li su uzrok dvanaestodnevno stajanja koje su proveli nasukani u toj nedodijli bile diplomatske konsultacije ili samo najžešća mećava koju je ikad video, a

koja je termometar spustila na minus četrdeset. Umotani u bunde i šalove, s kapama na glavi i svom čebadi koja im je bila pri ruci, primili su posetu Serjože i Anje, koja je putovala bez dece, suviše male da bi bila izložena takvim temperaturama. Pod povremenim pogledima ponekog stražara porodica je osam dana uživala u običnom i prijatnom čavrljanju, u zapaljivim partijama šaha i čitanju naglas, dok je on lično brinuo za pripremanje kafe koju je doneo Sergej. Uprkos neverici okupljenih, kad god bi ih stražari ostavili nasamo, inače neprozirni optimizam Lava Davidoviča dao bi sebi oduška i navodio ga da priča o planovima za borbu i povratak. Noću, dok su ostali spavali, izgnanik bi se povlačio u neki ugao vagona, pa slušajući disanje isprekidano zbog epidemije gripa koja je izbila u konvoju, koristio nesanicu da piše protestna pisma upućena boljševičkom Centralnom komitetu i programe opozicione borbe koje je na kraju rešio da čuva kod sebe da ne bi ugrozio Serjožu papirima koji su lako mogli da ga odvedu u zatvor.

Hladnoća je bila tako jaka da je lokomotiva povremeno morala da upali motore i pređe po nekoliko kilometara kako joj mehanizmi ne bi otkazali. U nemogućnosti da izađu zbog velikog snega (Lav Davidovič nije hteo da se ponižava i traži dozvolu da upozna Samarkand, mitski grad koji je vekovima ranije vladao celom srednjom Azijom), čekali su novine samo da bi utvrdili da su vesti stalno obeshrabrujuće pošto su svakodnevno izveštavali o novim hapšenjima antisovjetskih kontrarevolucionara, kako su krstili članove opozicije. Nemoć, čamotinja, bolni zglobovi i teško varenje konzervisane hrane dovodili su Lava Davidoviča na ivicu očaja.

Dvanaestog dana Bulanov mu je ponudio sažet odgovor: Nemačka nije bila zainteresovana da mu da vizu, čak ni zbog zdravstvenih razloga; Austrija je nalazila izgovore; Norveška je tražila bezbroj dokumenata; Francuska je izvukla sudsku odluku iz 1916. prema kojoj nije mogao da uđe u zemlju. Engleska čak nije ni odgovorila. Samo je Turska ponovila spremnost da ga prihvati... Lav Davidovič je bio siguran, zato što je bio to što jeste i što je

radio to što je radio, da se svet za njega pretvorio u planetu za koju nije imao vizu.

U danima koje su proveli u putu do Odeze, bivši ratni komesar imao je vremena da ponovo svede račune o svemu šta je uradio, o svojim ubeđenjima, manjim i većim greškama u životu i pomislio je da čak i kad bi ga pretvorili u pariju, ne bi se pokajao zbog svega što je učinio i osećao se spremnim da plati cenu za svoja dela i snove. Čak je ta uverenja još više učvrstio kada je voz prošao kroz Odesu i setio se onih godina koje su se upinjale da izgledaju strahovito daleke, kada je u tom gradu stupio na univerzitet i shvatio da njegova sudbina nije bila matematika, već borba protiv tiranskog sistema, pa je pošao beskonačnim putem revolucionara. U Odesi je drugim tajnim grupama predstavio tek osnovani Radnički savez južne Rusije, iako nije imao jasnu ideju o njegovim političkim projekcijama; tu je doživeo prvo hapšenje, čitao Darvina i iz svog uma mladog, već suviše heterodoksnog Jevrejina izbacio ideju o postojanju ma kakvog višeg bića; tamo su mu prvi put sudili i osudili ga, a kazna je takođe bila izgnanstvo: tada su ga carevi žbiri poslali na četiri godine u Sibir, dok su ga sad stari drugovi iz borbe deportovali iz sopstvene zemlje, možda do kraja života. I tamo u Odesi upoznao je ljubaznog tamničara koji ga je snabdevao papirom i mastilom, čoveka čije je zvučno ime izabrao kad su mu posle bekstva iz Sibira neki drugovi predali prazan pasoš da pođe u svoje prvo izgnanstvo, a na mestu predviđenom za ime Trocki napisao je tamničarevo prezime, koje ga je od tada pratilo.

Pošto je obišao grad uz obalu, voz se zaustavio na sporednom koloseku koji je dolazio do пристаништа u luci. Prizor koji se odvijao pred putnicima bio je potresan: vejavica je šibala okna i kroz nju su posmatrali neobičnu panoramu sleđenog zaliva, brodove posejane po ledu, polomljene katarke.

Bulanov i drugi čekisti napustili su voz i popeli se na parobrod s nazivom *Kalinjin*, dok su ostali agenti došli u vagon da im kažu da Sergej Sedov i Anja moraju da odu jer će se deportovani uskoro ukrcati. Posleolikih dana zajedničkog života među zidovima